

DONA I AGRICULTURA DE MUNTANYA

Antoni F. Tulla¹

RESUMEN: Dona i agricultura de muntanya

El treball de la dona potenciarà canvis importants a l'entorn de la confluència entre la producció i la reproducció de l'explotació agrària. A les petites i mitjanes explotacions l'entorn inclou els recursos propis de l'activitat productiva juntament amb els de la reproducció.

En canvi a les grans explotacions, la divisió del treball entre gèneres també comporta l'intent d'una separació dels entorns en ambdues funcions. L'EAF (Explotació Agrària Familiar) és, per tant una unitat que sobreposa els espais productiu i reproductiu, però tendeix a la seva diferenciació a mesura que hi ha un desenvolupament econòmic de l'explotació.

PARAULES CLAU: Dona, Explotació agrària, Producció, Reproducció

ABSTRACT: Woman and Mountain's Agriculture

Women's work will cause important changes on the relation between production and reproduction of the farming. In small and medium farmings, environment contains resources of the productive and reproduction activities.

But, in big farms, labor division between men and women attempts a segregation of the environments in both functions (productive and reproductive). L'EAF (Farming) is, in this way, an unit that overlaps the productive and reproductive spaces; but it tends to a differentiating process at the same time that an economic development of the farm takes place.

KEYWORDS: Women, Farming, Reproduction, Production

¹ Departament Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona 08193 Bellaterra

En aquesta aportació a les jornades sobre Dona, Societat i Territori, organitzades pel Departament de Ciències de la Terra de la Universitat de les Illes Balears a finals de novembre de 1991, he volgut plantejar la parcialitat conceptual i metodològica en el tractament del paper de la dona en l'estudi de les activitats econòmiques (GARCIA BALLESTEROS 1986). Per un cantó, hi ha les insuficiències pròpies de la informació estadística (GARCIA RAMON 1989a; SOLSONA 1989), que amaguen formulacions conceptuals obsoletes (CÀNOVES 1989; SABATE 1984) sobre l'aportació de la dona al treball productiu de les activitats agràries (SALAMAÑA 1991); i, per l'altre, hi ha la infravaloració del treball de la dona com a resultat de no analitzar-se la confluència que s'estableix entre l'esfera de la producció i la de la reproducció de les unitats econòmiques (VAIOU 1991), bàsicament de tipus familiar.

Per desenvolupar una anàlisi que facilités el debat a les jornades, he estructurat aquesta ponència en dues parts. La primera —apartats 1 al 5— introdueix els oients al coneixement metodològic de les activitats agràries, com també a la notícia geogràfica de l'àrea del Pirineu català on he portat a terme la recerca sobre el tema (TULLA 1988; TULLA 1989). La segona —apartats 6 al 9— aprofundeix en els conceptes de treball productiu i reproductiu (MACKENZIE 1989) per intentar definir un concepte d'espai on s'estructurin ambdues esferes d'actuació del treball de la dona (TULLA 1991). Finalment, voldria emfasitzar la meua pertinença a un equip de recerca i estudi sobre geografia del gènere, dirigit per la professora M. Dolors Garcia Ramon, que ha fet possible un debat permanent sobre la investigació i les publicacions d'aquesta temàtica (GARCIA RAMON et al. 1990).

1. L'anàlisi del paper de la dona en els estudis rurals

El paper de la dona en l'agricultura comporta com a tema principal de discussió la definició de la seva participació en la producció en l'àmbit rural. Les dades disponibles a l'Estat espanyol plantegen una realitat força confosa sobre el percentatge de població activa femenina al camp, si ens atenem a les xifres oficials o als censos de població (MAJORAL 1988). El nombre de dones sota l'epígraf d'ajuda familiar o treballs temporals és un primer indicador de l'oblit que pateixen, però altres mètodes de recollida de dades com l'enquesta o l'entrevista en profunditat han mostrat encara més aquesta infravaloració estadística (BAYLINA et al. 1991). Tanmateix, el que és important introduir és la reproducció social i la reproducció biològica en la societat rural. Ambdós elements, però, han de relacionar-se amb l'esfera

productiva i, en especial, amb el territori que defineixen les dites relacions (WHATMORE 1991).

És en aquest sentit que cal recollir la reflexió que fa Suzanne Mackenzie (1989) quan ens diu que no s'ha arribat a aquest nivell d'anàlisi des del primer moment. La major part dels estudis duts a terme durant la dècada de 1970-79 i bona part de la de 1980-89 tractaven del paper de la dona en el sector productiu majoritàriament per separat de la reproducció biològica i de la reproducció social. Fins i tot, el fet de posar l'accent en la baixa participació oficial de la dona en les activitats productives o en el paper secundari i oprimint de la dona en l'esfera de reproducció no permetia aprofundir en el model organitzatiu de la societat fruit d'un procés social on la capacitat reproductora és un element de control del sistema.

L'existència d'un nombre creixent d'estudis, en diverses activitats i àrees geogràfiques, on el paper de la dona és una variable bàsica ha permès desenvolupaments metodològics que contemplin la intersecció territorial de les esferes productiva i reproductiva (BOWLBY et al. 1989). Pel que fa als processos socials, els dos enfocaments més importants són la consideració d'un sistema autònom de patriarcat dins la societat a través de la història i l'explicació de les relacions socials entre producció i reproducció emprant el materialisme històric com a mètode. Llavors, en aquest segon enfocament, les desigualtats segons el gènere es deriven de les relacions capitalistes (WALBY 1986). En ambdós enfocaments, però, es pot afirmar que la producció és l'àmbit que genera poder en la societat, i per tant, el predomini dels homes en aquesta àrea crea una situació clarament subordinada de les dones, que es concentren en l'àmbit de reproducció o en formes més imperfectes de producció (MASSEY 1984).

Les estructures familiars de producció, encara que no siguin les úniques on pot trobar-se aquesta situació, són el model on poden definir-se millor l'esfera productiva i la reproductiva. És per això que vàrem estudiar l'explotació agrària familiar lligada a l'especialització ramadera de vaquí de llet i a un sistema creixent de pluriactivitat en una àrea del Pirineu català (TULLA 1988).

2. La dona a l'agricultura catalana

A Catalunya, l'agricultura, sense ésser el principal sector, té una importància relativa en l'economia força significativa. Amb un 3% de la població activa i un 1,4% de l'assalariada a Catalunya, representa un 7,5% del PIB agrari de l'Estat espanyol l'any 1987 (BANCA CATALANA 1991). La producció és molt especialitzada, en el context d'optimitzar la combinació dels factors de producció (BACARIA

1984). A les comarques situades prop de les àrees urbanes del litoral o a les planes de Lleida, del delta de l'Ebre o l'Empordà, on s'ha pogut desenvolupar el regadiu, hi trobem una agricultura molt intensiva en capital i treball, que sovint utilitza parcel·les de dimensió reduïda però amb alts rendiments. En canvi, en àrees de secà, s'ha desenvolupat una producció cerealista de tipus extensiu partint d'una inversió de capital que ha comportat que el treball sobrer de la unitat familiar s'orienti a les granges d'aviram i de porquí (TULLA 1984a). Aquestes funcionen a través d'un sistema d'integració amb agroindústries.

Els diversos tipus d'activitats agràries a Catalunya mostren, de comú, una adaptació del factor treball, primer al factor terra i després al factor capital. Així mateix, l'aportació del treball de la dona, declarat o no, és el més flexible i aconsegueix una bona optimització en l'ús dels factors terra i capital (SALAMAÑA 1991). La dona, oficialment, representa un 12,8% dels empresaris agraris, un 10% dels assalariats i un 54,2% de l'ajuda familiar, treball no assalariat (GARCIA RAMON; CÀNOVES 1988). Tanmateix, sense distingir entre treball oficial o no i seguint els resultats de diversos estudis (CÀNOVES 1988; TULLA 1988), pot afirmar-se que la participació de la dona en els ingressos familiars és entre un 25% i un 50%, en general, i que arriba al 75% en les explotacions més petites, fet que coincideix amb les dades elaborades a partir del Censo agrario de 1982 per M. Dolors Garcia Ramon i Gemma Cànoves (1988), on s'observa que l'ajuda familiar femenina a Catalunya arriba a un màxim del 55,8% en les explotacions d'una a vint hectàrees.

A l'estudi que hem fet al Pirineu, solament un 3,4% de les dones asseguren que es dediquen a l'agricultura a temps complet. En canvi, la meitat de les dones enquestades afirmen que fan entre un 35% i un 95% de les activitats bàsiques o secundàries, mentre que oficialment el 47% fa activitats agrícoles a temps parcial, el 9,5% fa ajudes esporàdiques i el 30% es declara sense activitat (TULLA 1989). En la nostra opinió, solament hi ha una resposta: la dona pagesa fa dos treballs amb una doble dedicació horària, com també explica Martine Berlan (1986) per a França. L'agricultura a temps parcial significa una doble jornada, encara que desigual en el temps. El mateix podria dir-se de l'ajuda esporàdica en combinar-se amb el treball domèstic o el de fora de l'explotació. En termes similars també podríem parlar de la situació teòrica «sense activitat».

En el conjunt de les activitats agràries, la participació de la dona es més intensa en les activitats ramaderes que en les agrícoles. Així mateix, aquesta participació també és més remarcable en les explotacions més petites i endarrerides que en les més grans i avançades econòmicament i tècnicament.

Tanmateix, la participació de la dona a l'agricultura catalana també és important per la innovació tècnica i la intensificació del factor capital en algunes explotacions, com a la comarca del Maresme.

3. El principi d'avantatge comparatiu en l'especialització econòmica de les àrees de muntanya

El principi de l'avantatge comparatiu, en termes de comerç internacional tal com exposen els clàssics de l'economia, ens permet afirmar que cada país deixarà de produir allò que pot adquirir a un millor preu en un altre lloc, i especialitzarà la seva estructura productiva en els béns i els serveis més competius en el mercat internacional (TULLA 1984b). Aquest principi també pot utilitzar-se dins d'una mateixa unitat política quan no hi ha una plena homogeneïtat del territori (TULLA 1982).

El Pirineu, que forma part de l'Estat espanyol, pot considerar-se una àrea amb característiques productives, territorials i naturals que fan possible una gradació autònoma de les seves relacions amb les àrees més integrades en el sistema urbà de Catalunya. En aquest sentit, pot comprovar-se que hi ha una especialització en aquells béns i serveis que són els més competius en relació amb tots els que poden tenir lloc en l'àrea mateixa, encara que ho siguin menys en relació amb el mateix bé o servei d'una altra àrea més ben dotada, més accessible o de nivells superiors de productivitat. Aquest seria el cas de l'especialització agrària en la producció de llet de vaca a les comarques de la Cerdanya i l'Alt Urgell (TULLA 1982; TULLA 1984b). Encara que el nivell de productivitat sigui menor que en les comarques a l'entorn de Girona i Barcelona, aconsegueixen ésser competitives partint de la utilització de tots els recursos disponibles de l'àrea quasi destinats a aquest únic fi, com també de la generació d'un major excedent a través de la constitució de cooperatives de transformació de la llet en formatge i mantega, que generen un major valor afegit i un menor pes del cost de transport en el preu final de mercat. A més, cal tenir en compte altres avantatges com els preus diferencials input-output a favor dels productes lleterers en el període 1955-74, com també l'especialització en productes comercials de qualitat.

El cost d'oportunitat de no emigrar des del Pirineu a les ciutats de la plana ha estat significatiu en alguns períodes de creixement econòmic, però en altres ha estat pràcticament zero, i s'ha promogut l'activitat agrària fins i tot en les explotacions més marginals. L'labors hi ha hagut l'autoexplotació del treball familiar —i no únicament de la població activa «oficial»— a través de llargues jornades que al final de l'any poden comparar-se amb 1,6 UTH (unitats de treball humà en relació amb les hores anuals del

conveni dels assalariats del camp) per cada actiu agrari; xifra que pot augmentar fins a 2,5-3,0 UTH si també es considerés el treball productiu no reconegut de les dones, principalment, com també el dels joves i els vells (TULLA 1984b). Aquesta és una característica de l'encavalcament entre el treball de producció i de reproducció en l'explotació familiar, ja que la dona és en una situació similar a la del treball a domicili (*homeworkers*) en els sectors industrial i de serveis (MACKENZIE 1989).

Aquest tipus d'explotació agrària solament pot ésser considerada competitiva quan la productivitat que resulta de la relació entre producte i factors de producció emprats inclou els resultats del treball de reproducció, juntament amb els de producció, a l'output, i les hores de treball oficials i no oficials juntament amb les inversions emprades en la producció i la reproducció, com a factors. Amb tot, si no s'inclou el treball no oficial, des d'una perspectiva familiar la productivitat augmentarà; llavors, es genera una il·lusió de millora que permetrà mantenir la competitivitat amb altres activitats alternatives en l'àrea.

El nivell de productivitat està relacionat amb cada una de les funcions (producció i reproducció) per separat, com també amb la confluència d'ambdues. És llavors possible que l'agricultura de muntanya, fonamentada en una millora gradual de l'explotació de tipus familiar, permeti desenvolupar activitats competitives partint del principi de l'avantatge comparatiu combinat amb la integració del treball productiu i del reproductiu.

4. Els tipus d'explotació agrària en el Pirineu català

Pot afirmar-se que a l'àrea estudiada la producció de llet de vaca ha estat l'activitat agrària més dinàmica: ha arribat, a la dècada de 1980-89, a ésser present en el 90% de les explotacions censades. Llavors, en el marc d'una especialització que parteix del principi de l'avantatge comparatiu, pot plantejar-se l'evolució agrària en aquesta part del Pirineu com un procés de concentració d'explotacions productores de llet a través d'un augment gradual de la dimensió dels factors terra, capital i nivell tecnològic, com també una intensificació en l'aplicació del factor treball.

L'emigració selectiva des del primer terç del segle XX ha portat a una concentració real de terres i ha significat un augment important de la SAU per explotació, procés que ha estat més dràstic en les dècades 1960-69 i 1970-79, i ha arribat en alguns casos a un despoblament dramàtic amb el lògic abandó de les explotacions (CAMPILLO et al. 1988). Es constata una forta inversió, des de 1960 a 1975, provinent de l'excedent acumulat mercès al

mecanisme de preus diferencials entre inputs i outputs abans de 1975, com també al «retorn cooperatiu», les vendes de fusta procedent de la tala de boscos privats o comunals, o fins i tot als ingressos provinents de la pluriactivitat, on la dona sempre ha fet un paper important (TULLA 1982).

La formació tècnica, l'accés a la tecnologia i la difusió d'innovacions, com l'especialització en ramaderia de llet en si mateixa, han significat un augment important dels rendiments i de la productivitat, sense haver d'ampliar molt els factors terra i treball (TULLA 1983). El factor tècnic i organitzatiu té una especial rellevància en promoure canvis qualitatius, tant de racionalitat en l'ús del factor capital com en la formació del factor treball, amb un clar resultat favorable en la millora d'ambdues productivitats: la del capital i la del treball. La disminució del nombre d'actius agraris implica un augment més eficient de l'autoexplotació en el treball productiu i reproductiu, com també una sobreposició dels dos. El model resultant accentua el paper de la dona en la continuïtat de les explotacions agràries del Pirineu (PAUNERO 1988).

Aquest model de transformació pot ésser contrastat per l'evolució que ha seguit la comarca de la Cerdanya, a l'Estat francès, on, en condicions de partida relativament semblants, l'especialització lletera no ha prosperat, en no actuar el principi de l'avantatge comparatiu (TULLA 1982). El desenvolupament econòmic i el nivell d'integració en l'economia de cada estat —espanyol i francès—, com també la immediata pertinença del darrer a la Comunitat Europea han condicionat el model de transformació a cada costat de la frontera (TULLA 1977). Al cantó sud de la frontera, el període 1986-91, d'integració a la CE, no ha significat un canvi negatiu molt fort, i s'ha observat una adaptació gradual a noves activitats terciàries i a la pluriactivitat, partint d'una estructura força consolidada d'especialització lletera. En aquest període, la producció de llet ha augmentat molt poc, però ha continuat disminuint el nombre d'explotacions amb un augment dels rendiments i de la productivitat, encara que siguin inferiors a la mitjana de la CE.

Els tipus d'explotacions agràries estudiats són el resultat de dues tipologies, fetes en dos moments: el període 1950-80 (TULLA 1982) i l'any 1987 (TULLA 1988). Els mètodes emprats en la classificació també són diferents, encara que coincideixen en els resultats tipològics bàsics. En el primer cas es fa ús del coneixement de les dades per a una sola variable en un període llarg, un univers exhaustiu i desagregat, com també un territori més ampli (TULLA 1982); mentre que en el segon cas cal recórrer a tècniques més sofisticades com l'anàlisi multivariant i l'anàlisi Cluster per obtenir una classificació significativa (ALCALA; NUNES 1988). En ambdós casos, però,

hi ha el fil conductor dels ingressos bruts obtinguts per cada explotació. En el període 1950-80, en termes de producció d'unitats físiques de llet i preus abonats, i l'any 1987, segons el rebut per la producció de llet.

Al'agricultura de muntanya, segons els dos treballs esmentats (TULLA 1982; TULLA 1988), poden definir-se tres tipus d'explotacions d'acord amb els llindars de producció o dels ingressos bruts en cada període: l'explotació agrària de quasi subsistència (EAQS), l'explotació petita productora de mercaderies (PPM) i l'explotació agrària comercial (EAC). El segon tipus esdevé el motor de desenvolupament en àrees rurals on predomina l'estructura familiar, i en significa la pervivència més enllà de les previsions teòriques. En aquest sentit cal recordar les aportacions de Louis Malassis (1958), Claude Servolin (1972) o Terry Marsden et al. (1986), que han demostrat per realitats diverses la permanència d'explotacions agràries familiars més enllà d'una mera concentració de factors i un funcionament sobre la base d'una rendibilitat capitalista estricta. L'autoexplotació del treball o l'aportació del treball de la dona, no comptabilitzat, són darrera d'aquesta realitat.

El primer tipus, les EAQS, es definirà en funció dels mitjans de producció i no de la subsistència «física». La principal característica serà l'obtenció d'un producte que permeti renovar els mitjans de producció, però sense poder millorar-los. D'aquesta manera, en un cert ordre de prioritats, s'aconsegueix reproduir la força de treball, però els altres factors de producció van quedant desfasats en relació amb un nivell competitiu de productivitat. L'obsolescència del capital es més ràpida en períodes inflacionistes, ja que l'augment dels costos externs de l'explotació redueix l'excedent acumulable. El resultat pot ésser la desaparició de l'explotació, en especial quan augmenta el cost d'oportunitat de no emigrar. En els períodes de forta demanda de productes agraris pot prolongar-se l'existència d'aquestes explotacions per l'ampliació productiva a les explotacions més marginals. A més, la sobreexplotació del treball permet engrandir la capacitat productiva i la generació puntual d'excedents per fer inversions. El factor terra no es reproduceix, comptablement, perquè és de propietat o hi ha un arrendament baix.

El segon tipus, les PPM, acumula un excedent que li permetrà renovar els mitjans de producció d'acord amb els imperatius de les noves economies d'escala que es generen a cada sector de producció. Aquí es comptabilitza la remuneració dels factors de producció terra i capital molt per sota del preu de mercat. Per tant, solament es tendirà a separar dels ingressos l'equivalent a un salari baix amb independència de les hores treballades, i amb els estalvis d'aquesta baixa remuneració dels factors de producció i d'altres fonts conjunturals d'acumulació de capital

s'afrontaran les noves inversions per actualitzar el factor capital. En aquest tipus d'explotació, com en el cas anterior, les cooperatives en l'adquisició de factors com també en la transformació i la comercialització del producte ajuden a endarrerir les situacions crítiques. En aquesta classe d'explotació, la capacitat de resistència en els períodes amb poc excedent és molt elevada, ja que es pot disposar del marge de maniobra que fixa el salari «fictici», la baixa remuneració del factor terra, els estalvis aconseguits i l'actualització permanent del factor capital per mantenir el nivell de productivitat de mercat.

El tercer tipus, les EAC, serà similar a les PPM, encara que hi ha la diferència substancial de poder remunerar el factor capital i, en alguns casos, el factor terra, a més d'obtenir un benefici. Això serà possible per la dimensió de l'explotació, que permet un millor aprofitament de les inversions, les rendes diferencials obtingudes amb el regadiu, un major nombre de dalls, la millor qualitat dels sòls o per l'obtenció de plusvàlues sobre el treball assalariat i l'autoexplotació del treball familiar. El nivell de remuneració dels factors capital i treball pot ésser inferior al d'altres sectors de l'economia, però en qualsevol cas, la terra és un element de reserva del valor del diner que permet un nivell baix de remuneració, ja que, de fet, amb la revalorització patrimonial aconseguix una remuneració comptable molt per sobre de la inflació. A aquest tipus d'explotació s'hi pot arribar per una millora gradual de la productivitat de les explotacions PPM, com en aquesta àrea estudiada (TULLA 1982; TULLA 1983).

El nivell de productivitat, en ésser un concepte dinàmic, serà més alt com a resultat de dos factors: l'increment de les economies d'escala mínimes per a cada producte i el menor creixement dels preus agrícoles en relació amb l'índex dels factors agraris. A partir de la crisi dels anys 1973-75, els països europeus intenten frenar la inflació fent pressió a la baixa sobre els preus dels productes alimentaris per poder així moderar els salaris. Aquesta pressió es més forta sobre els preus agraris «a peu de camp», i no en la distribució, i es redueixen dràsticament els marges bruts de les explotacions agràries no innovadores. Aquesta reducció dels ingressos bruts de la família pagesa obliga a una major autoexplotació del treball amb una menor diferenciació entre l'esfera productiva i la reproductiva, que afecta molt directament el paper de la dona en l'explotació agrària.

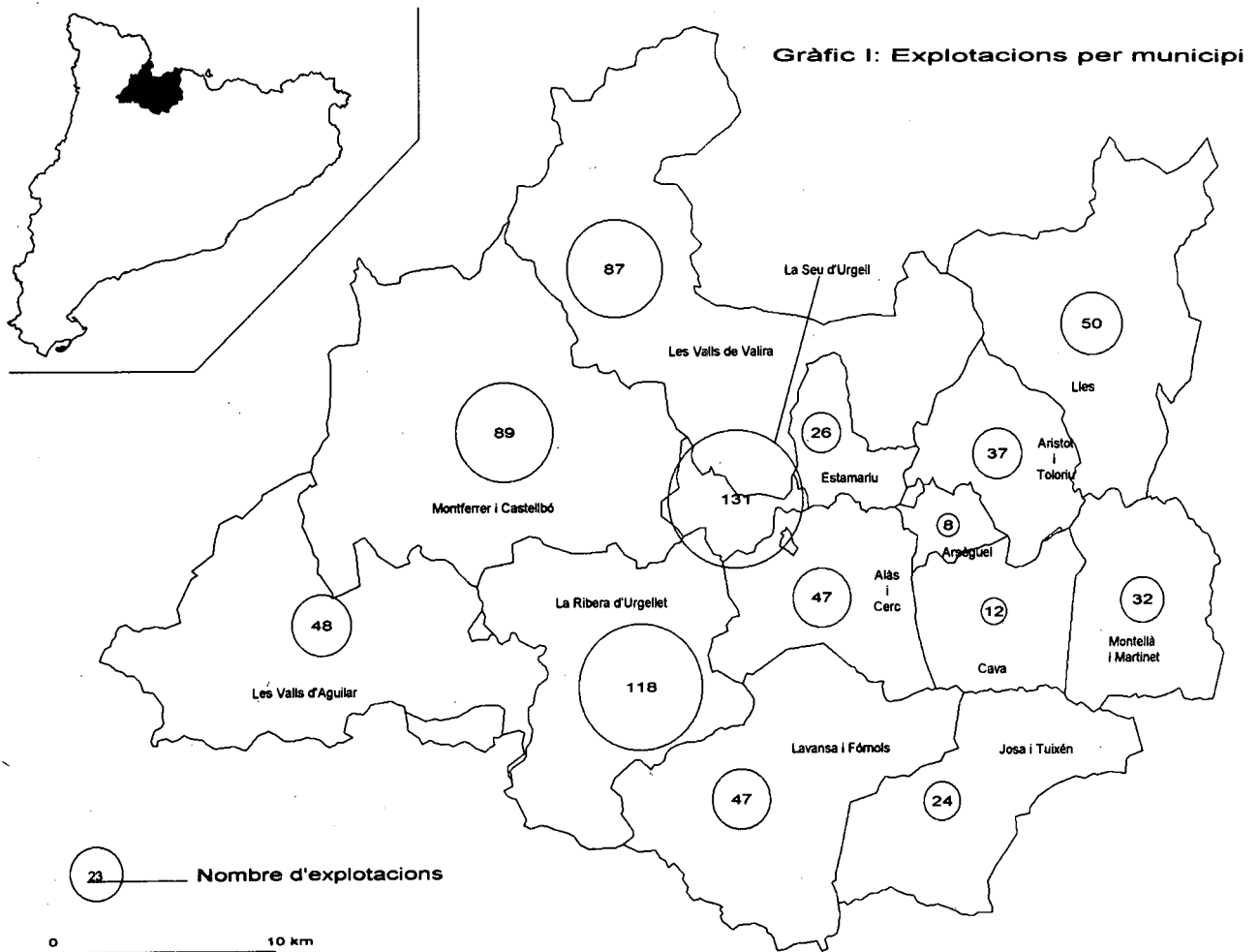
5. El treball de la dona a les explotacions agràries. Els mètodes de l'enquesta i l'entrevista en profunditat

La dificultat de disposar de dades específiques sobre el paper de la dona en les activitats econòmiques

ha comportat la realització d'enquestes i d'entrevistes en profunditat per a diversos sectors i llocs (TULLA 1988; CÀNOVES 1989; DÍAZ MUÑOZ 1989; BAYLINA et al. 1991; SABATE et al. 1991) amb resultats més explicatius que a través de les dades oficials. No hi ha dubte que l'entrevista en profunditat permet un millor coneixement de la manera com es relaciona el gènere amb les esferes de producció i reproducció. Tanmateix, la recerca que s'havia de fer havia d'abraçar un nombre important de variables i segments de població i, llavors, va semblar més oportú escollir el mètode de l'enquesta.

més d'una avaluació explícita de les rendes, el procés de canvi en l'organització productiva de les explotacions, la pluriactivitat i un tractament especial del paper de la dona en el treball productiu i reproductiu. Es varen enquestar dues-centes noranta-vuit unitats de producció, una mostra d'un 45% dels casos, per la complexitat que presentaven (taula I).

L'àrea estudiada comprèn catorze municipis de les comarques de l'Alt Urgell i la Cerdanya, en un àmbit denominat Urgellet-Baridà, que va ésser objecte d'aplicació del Programa MAB-6 ALT PIRINEU de la UNESCO (GANYET; TULLA 1988). La superfície

El nombre total d'explotacions de l'àrea d'estudi era de sis-centes seixanta, distribuïdes en vint àrees territorials, de les quals tretze eren de muntanya —situades entre 900 i 1.600 metres d'altitud— i set de vall —situades entre 600 i 900 metres— (gràfic I). A més, calia tenir en compte les tres categories d'explotacions: EAQS, PPM i EAC. El qüestionari comprenia tant els factors de producció com les característiques productives de les explotacions, a

és de 1.098 km² i la població l'any 1986 de 14.571 habitants. Tanmateix, prop del 70% de la població es concentra a la Seu d'Urgell, que és el veritable centre terciari i industrial d'una bona part del Pirineu. A més, la proximitat d'aquest centre amb Andorra (464 km² i 75.000 habitants) genera una intensa mobilitat pendular per motiu de treball i comerç, fet especialment remarcable en el cas de les dones que hi treballen com a dependents i oficinistes. La població

TAULA I. Tipus d'explotacions per municipis

Municipi	% EAQS / Total			% PPM / Total			% EAC / Total		
	1960	1975	1987	1960	1975	1987	1960	1975	1987
1. Alàs-Cerc	89,1	53,2	29,0	10,7	46,8	50,0	-	-	21,0
2. Aristot-Toloriu	96,3	58,1	88,0	3,7	41,9	12,0	-	-	-
3. Arsèguel	100,0	68,8	25,0	-	31,2	75,0	-	-	-
4. Cava	100,0	72,7	100,0	-	27,3	-	-	-	-
5. Estamariu	88,2	46,4	78,0	11,8	53,6	27,0	-	-	-
6. Lles	95,7	50,8	80,0	4,3	49,2	20,0	-	-	-
7. Montellà-Martinet	95,8	45,8	71,0	4,2	54,2	29,0	-	-	-
8. Montferrer-Castellbò	86,6	39,6	40,0	13,4	57,4	43,0	-	-	17,0
9. la Ribera d'Urgellet	77,5	29,8	40,0	22,5	68,7	43,0	-	1,5	17,0
10. la Seu d'Urgell	63,6	28,4	14,0	36,4	61,2	54,0	-	10,4	32,0
11. les Valls de Valira	92,7	61,6	77,0	7,3	37,4	23,0	-	1,0	-
12. les Valls d'Aguilar	95,3	28,8	62,0	4,7	71,2	31,0	-	-	7,0
13. Lavansa-Fórnols	88,1	74,3	82,0	11,9	25,7	12,0	-	-	6,0
14. Josa-Tuixén	91,9	70,6	75,0	8,1	29,4	17,0	-	-	8,0

activa agrària era de 1.200 persones, de les quals 300 residien a la Seu. La població femenina en aquesta ciutat era del 50,2% mentre que en diversos municipis de muntanya descendeix fins a un 25%-35% (taula II). En el cas del Pirineu català, pot explicar-se aquesta situació pel predomini d'homes de certa edat, solters, que han quedat als pobles, sols o amb els pares vells, perquè són els hereus de la propietat. La duresa de la vida de pagès i les llargues jornades de treball productiu i reproductiu han dificultat la

permanència de dones joves en aquests pobles (CAMPILLO; SANCLIMENS 1987).

Les explotacions enquestades mostren un 39,4% de població femenina, semblant a les dades oficials, però amb una certa polarització que preveu una crisi demogràfica que deixa sense perspectives un 40% i amb bon futur, un 30%; un altre 30% depèn d'altres circumstàncies (CAMPILLO; SANCLIMENS 1987). Aquesta distribució no és homogènia, ja que en un 44% d'EAQS i un 49,2% de PPM hi ha més del 45%

TAULA II. Percentatge de dones i SAU mitjana de les explotacions per municipis

Municipi	S.A.U. mitjana (ha)			Dones (% hab. expl.)		
	Total (N=298)	Vall	Muntanya	Total (N=237)	Vall	Muntanya
1. Alàs-Cerc	11.9	10.2	19.5	38.1	40.2(B)	25.0(C)
2. Aristot-Toloriu	16.8	6.4	17.7	41.8	41.7(B)	41.9(A)
3. Arsèguel	10.1	-	10.1	44.6	-	44.6(A)
4. Cava	39.1	-	39.1	32.5	-	32.5(C)
5. Estamariu	10.7	-	10.7	41.3	-	41.3(B)
6. Lles	28.7	-	28.7	38.2	-	38.2(B)
7. Montellà-Martinet	22.3	-	22.3	37.0	-	37.0(C)
8. Montferrer-Castellbò	21.5	16.9	32.5	40.9	40.1(B)	42.0(A)
9. la Ribera d'Urgellet	22.7	18.2	36.9	31.9	26.1(C)	40.3(B)
10. la Seu d'Urgell	12.5	12.5	-	40.8	40.8(B)	-
11. les Valls de Valira	15.8	-	15.8	40.3	-	40.3(B)
12. les Valls d'Aguilar	19.4	10.1	28.7	37.6	52.9(A)	25.4(C)
13. Lavansa-Fórnols	21.1	-	21.1	42.5	-	42.5(A)
14. Josa-Tuixén	19.8	-	19.8	45.7	-	45.7(A)
Total	19.4	14.6	22.3	39.4	38.6(B)	39.8(B)

Observacions: La mitjana aritmètica del conjunt, amb un límit de confiança del 95%, se situa entre 37.1 i 41.7%. Les zones (A) es trobarien per damunt de la mitjana, les (B) en la mitjana i les (C) per sota.

Font: Enquesta MAB-6 Alt Pirineu

de dones respecte del total del contingent humà de l'explotació, mentre que a la banda contrària, hi ha un 64% d'EAC on hi ha menys del 30% de dones. Això ens permet afirmar que la supervivència de les explotacions pitjors i mitjanes es deu a l'aportació de la dona al treball productiu i, en canvi, a les EAC són els «hereus» qui les mantenen en funcionament perquè són més rendibles, tot i el baix percentatge de població femenina.

Del total de dones enquestades, solament un 3,4% declara treballar a temps complet en activitats agràries i un 9,5% diu que fa una «ajuda esporàdica». En contrast, un 47% declara que fa treballs agrícoles a temps parcial i un 10%, fora de l'explotació, amb una clara orientació cap a la pluriactivitat. El bloc més difícil d'explicar és el 30,1% de dones «sense activitat», que correspondria a les jubilades, les estudiantes i les nenes, però també encobreix un percentatge de «mestresses de casa» que fa feines esporàdiques a l'agricultura (taula III). En creuar les variables tipus d'explotació amb dedicació a activitats

ambdues coses al mateix temps? Els ingressos aportats pel treball, bàsicament productiu, de la dona són més del 25% en el 47,3% i el 44,8% d'explotacions a la muntanya i EAQS, respectivament, fet que contrasta amb el 45,2% a la vall, i el 66,7% a les EAC, de menys del 10% d'aportació (taula IV).

El tipus de treball de la dona a l'explotació agrària és la imatge més característica de la divisió de feines per gèneres. Hi ha dues activitats que fan totes les dones: tenir cura de l'hort familiar i del bestiar de corral; tres activitats que fan quasi la meitat: alimentar i munyir les vaques i netejar els estables; i unes altres activitats que fan més d'un terç: alimentar porcs i vedells i fer feines manuals del camp i feines amb maquinària al camp. Alimentar les ovelles i les cabres, com també munyir les cabres representen un percentatge minoritari, perquè també aquestes activitats són minoritàries. La dona participa molt més a la muntanya que a la vall i també més en les EAQS i les PPM que en les EAC (taula V).

Taula III. Activitat de la dona en les explotacions agràries

Tipus d'activitat	(Percentatge de cada activitat)					
	Total	Vall	Muntany	EAQS	PPM	EAC
a) Temps complet	3.4	0.0	5.0	4.4	1.0	0.0
b) Temps parcial	47.0	42.6	49.0	55.2	43.4	15.0
c) Fora de l'explotació	10.0	11.1	9.5	9.4	10.1	10.0
d) Ajut esporàdic	9.5	9.3	9.5	7.2	10.1	25.0
e) Sense activitat	30.1	37.0	27.0	23.8	35.4	50.0
Total (n=349)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Font: Enquesta MAB-6 Alt Pirineu

per part de la dona, observem que augmenta el percentatge de dones sense activitat en les explotacions amb majors ingressos (PPM i EAC). Així mateix, l'agricultura a temps complet i a temps parcial és més important en els nivells d'ingressos baixos (EAQS i PPM), mentre que l'«ajuda esporàdica» augmenta amb el nivell d'ingressos. El treball fora de l'explotació (10%) no varia significativament.

Aquestes dades ens permeten caracteritzar l'EAQS com més lligada al treball quotidià i regular de la dona, situació oposada a la de l'EAC, on la dona està més distanciada del treball agrari perquè hi ha una diferenciació més clara entre el treball agrícola (producció) i el de la casa (reproducció) o fora de l'explotació i segons el gènere. D'aquí sorgeix una qüestió important: aquesta separació és més un resultat de l'estament social i el nivell de vida o, en canvi, és el resultat d'un mecanisme d'ajustament econòmic, o

La dona de les EAQS, i en part de les PPM, té un protagonisme clar en les principals activitats agràries i no s'observen diferències rellevants amb el treball dels homes en algunes activitats com munyir les vaques. La participació de la dona en la presa de decisions i en l'organització és més important en les EAQS i PPM que en les EAC, i també ho és més a la muntanya que a la vall, fet que està molt lligat a la seva major aportació, i més conscient, al treball productiu i al reproductiu. Sembla evident que, davant el risc de quedar sense dona, l'home es mostra més disposat a compartir direcció i treball (taula VI). En contraposició, la preparació de la dona pagesa, d'acord amb el seu nivell d'estudis, és més favorable a la vall que a la muntanya, i gradual —de millor a pitjor— a les EAC, després a les PPM i finalment a les EAQS.

També trobem aquestes pautes en el temps dedicat al treball productiu per part de les dones, el 42,7% de

Taula IV. Aportació del treball de la dona en els ingressos

Categoria	(Percentatge de cada categoria)					
	Total	Vall	Muntany	EAQS	PPM	EAC
a) Fins a un 10%	34.7	45.2	31.8	34.4	32.4	66.7
b) Del 10 al 25%	22.7	29.0	20.9	20.7	35.3	0.0
c) Més del 25%	46.2	25.8	47.3	44.8	32.4	33.3
Total (n=141)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Font: Enquesta MAB-6 Alt Pirineu

Taula V. Tipus de treball de la dona en l'explotació agrària

(Percentatge de cada tipus de treball que realitza la dona. En poden ser diversos alhora)						
Tipus de treball	Total	Vall	Muntany	EAQS	PPM	EAC
a) Hort familiar	95.1	92.3	96.0	98.0	90.2	66.7
b) bestiar de cort	90.9	87.2	92.0	88.9	95.1	66.7
c) prades-camps (maquinària)	34.1	33.3	34.4	37.4	22.0	16.2
d) prades-camps (manual)	37.2	20.5	42.4	47.5	19.5	33.3
e) alimentar (porcs, vedells)	43.3	43.6	43.2	48.0	40.3	16.2
f) alimentar (vaques)	55.5	46.2	58.4	64.6	41.5	0.0
g) alimentar (ovelles, cabres)	5.5	2.6	6.4	8.1	2.4	0.0
h) munyir (vaques)	47.6	38.5	50.4	51.5	39.0	0.0
i) munyir cabres)	3.0	0.0	4.0	1.0	9.8	0.0
j) netejar estables	48.8	43.6	50.4	56.6	31.7	0.0
Total (n=164)	100.0	23.8	76.2	69.1	28.5	2.4

Font: Enquesta MAB-6 Alt Pirineu

Taula VI. Hores de treball diàries de la dona (estiu i hivern)

Hores	Estiu					Hivern				
	Total	Vall	Muntanya	EAQS	PPM	Total	Vall	Muntanya	EAQS	PPM
Menys de 3 hores	9.0	14.8	7.4	12.0	3.6	14.4	18.8	13.1	16.1	12.5
De 3 a 8 hores	11.5	7.4	12.7	12.0	10.7	16.6	15.6	16.8	17.2	15.6
De 8 a 12 hores	25.4	33.3	23.2	28.0	21.4	32.4	25.0	34.6	32.2	31.3
Més de 12 hores	54.1	44.4	56.8	48.0	64.3	36.7	40.6	35.5	34.5	40.6
Total (n=139)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Font: Enquesta MAB-6 Alt Pirineu

Taula VII. Remuneració del treball de la dona

	Existeix salari				N'hauria d'existir			
	TOTAL	EAQS	PPM	EAC	TOTAL	EAQS	PPM	EAC
Sí	5.4	3.3	8.6	25.0	92.2	93.8	91.3	50.0
No	94.6	96.7	91.4	75.0	7.8	6.2	8.7	50.0
Total (N=144)	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Font: Enquesta MAB-6 Alt Pirineu

les quals hi esmerça entre el 25% i el 50% del total del temps del seu treball i el 31,8%, entre el 50% i el 75%, mitjana que es correspon amb les PPM, però augmenta en les EAQS, on el 45,1% hi dedica entre el 25% i 50%, i el 36,6%, entre el 50% i el 75%; en canvi, a les EAC disminueix de forma molt significativa. Si el càlcul es fa a partir de la relació de les hores de treball diàries, comprovem que el 54,1%, a l'estiu, i el 36,7%, a l'hivern, hi dediquen més de dotze hores, i el 25,4% i el 32,4%, respectivament, entre vuit i dotze hores (taula VI). Creuant aquesta informació podem afirmar que la dona diu que dedica entre un i dos terços del seu temps al treball productiu i que el 80%, a l'estiu, i el 70%, a l'hivern, fan jornades de treball (productiu) de més de vuit hores. Llavors, queda clar que la dedicació real de la dona a l'agricultura de muntanya a Catalunya és molt més important del que elles mateixes reconeixen (taula VII).

És evident, seguint els resultats de l'enquesta, que en les explotacions agràries de tipus familiar (EAF) la valoració del treball de la dona s'ha de fer a través de la seva aportació al treball productiu, al treball reproductiu i, en especial, a la confluència entre ambdós, que donarà lloc a una modificació de l'entorn (explotació-residència-espais socials), però també a una modificació en l'organització i la presa de decisions (DEAR; WOLCH 1989).

6. Les esferes de producció i reproducció en les explotacions agràries familiars (EAF)

La infravaloració social del treball de la dona en les EAF és la confluència de dos processos. Per un cantó, és el resultat de confrontar les dues funcions del treball de la dona —producció i reproducció— i, per l'altre, es l'anàlisi perceptiva de les activitats de la dona per part dels homes i de les mateixes dones. En qualsevol cas, però, el treball productiu és sempre més evident, mentre que la reproducció de la força de treball i de les condicions socials de treball en les EAF no ho és tant. Per aquest motiu, costa molt més d'ésser reconegut en tota la seva magnitud.

En les EAF de les àrees rurals de muntanya s'han de considerar conjuntament el treball productiu i el reproductiu, ja que cal tenir en compte el següent:

a) L'aportació del treball de reproducció és bàsica per fer possible el de producció, fet encara més evident en les EAF que en altres tipus d'explotacions.

b) L'esfera de les decisions i del poder se centra bàsicament en el treball productiu. L'acceptació de la presa de decisions per la dona és més gran com més participa en el treball productiu. Tanmateix, hi ha unes situacions límit —explotacions agràries molt marginals— on això no s'acompleix. En les EAC molt grans, la dona participa menys en el treball productiu, però, en canvi, per l'alt nivell d'estudis, la

seva opinió es requereix sovint en les decisions importants.

c) La diferència entre treball productiu i reproductiu és gradual i encara que els extrems siguin fàcilment distingibles, hi ha una sèrie d'activitats i característiques a mig camí que podrien ésser considerades en ambdues funcions, per exemple, l'hort familiar o la venda i la compra de productes en el mercat.

d) L'existència del reconeixement del treball de la dona en ambdues funcions, per l'home i per ella mateixa, significa que és possible l'organització racional de l'explotació, i

e) la reproducció del model d'explotació pot fer-se amb una millora gradual del nivell de productivitat afectant cada una de les funcions per separat, però també la confluència d'ambdues. És bàsic conèixer i analitzar l'entorn, el medi, que es genera en cada funció i en les relacions entre ambdues.

En analitzar els tipus d'explotació agrària i la seva transformació podem veure com el treball de la dona assoleix un sentit precís. L'entorn que configura l'activitat productiva, la reproductiva i la confluència entre ambdues funcions és diferent en les EAQS i les PPM en comparació amb les EAC. En el bloc de les explotacions que depenen molt més del treball familiar (EAQS i PPM) es configura un espai on s'articulen les funcions de producció i reproducció per fer més eficient el treball de la dona. En canvi, a les EAC, on hi ha una clara diferenciació entre el treball productiu i el reproductiu, els espais, encara que puguin ésser pròxims, estan clarament especialitzats.

La necessitat de millorar els nivells de productivitat aparents de les EAQS i les PPM a base d'incrementar el nombre total d'hores de treball per augmentar la producció, encara que no es comptabilitzin, ha comportat una incorporació molt més definida de la dona en l'esfera productiva, però també un reconeixement, explícit o implícit, de la importància del seu treball en la reproducció social i biològica per a la continuïtat i la millora de l'explotació. Això ha significat una divisió organitzativa del treball entre la dona jove i la dona gran, a part de la que tradicionalment hi ha hagut entre l'home i la dona o entre les diverses generacions. La dona gran ha passat a fer la part principal de les feines de reproducció social, mentre que la dona jove s'ha incorporat molt més a les de producció, encara que continuï essent important el seu treball de reproducció social i imprescindible el biològic davant la crisi demogràfica i de nivell de vida.

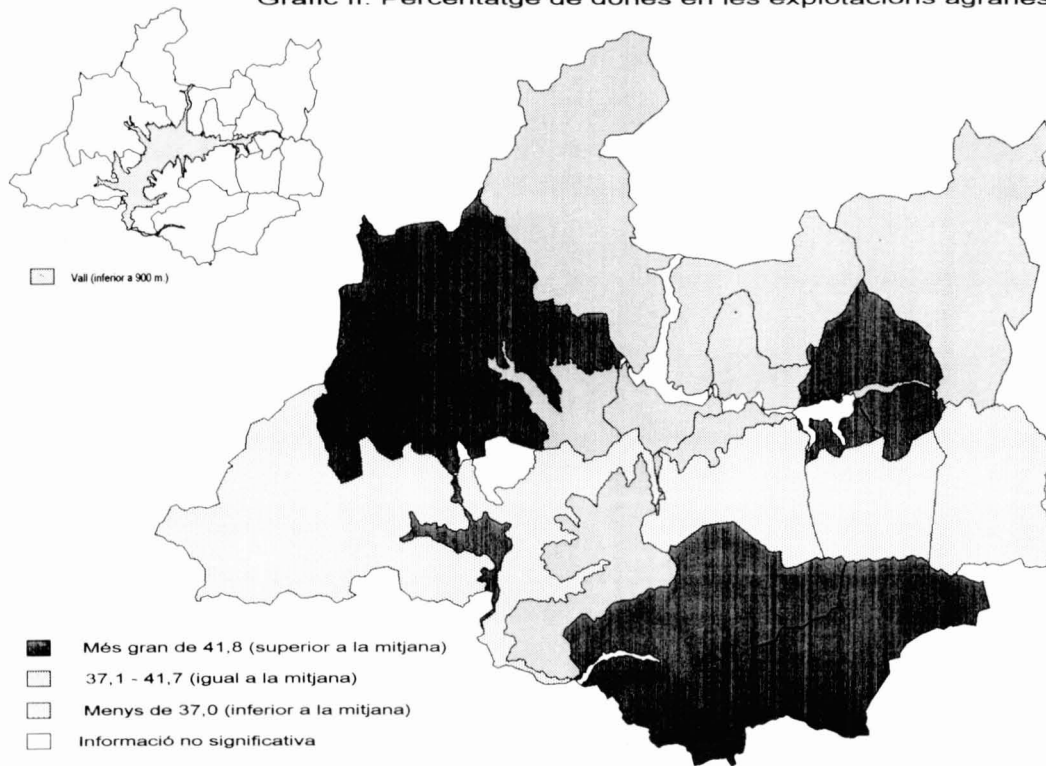
Michael Dear i Jennifer Wolch (1989) plantegen que els efectes de la reproducció són la perpetuació de les estructures socials del capitalisme. En aquest, les relacions socials s'estableixen a través d'una sèrie de mecanismes del treball, productiu i reproductiu,

però també fora de l'àmbit del treball (marc ideològic, institucions polítiques, etc). En l'anàlisi de les EAF a Anglaterra, Sarah J. Whatmore (1991) concreta tres nivells. Primer, la divisió de les feines entre gèneres dins de l'EAF. Segon, el nivell de control sobre els mitjans de producció, la gestió i l'administració dels ingressos de l'explotació com una de les formes clau de desigualtat entre gèneres. I, tercer, la base ideològica que defineix els papers de la dona en l'explotació en el context d'un sistema patriarcal de subordinació (WALBY 1986). Aquestes conclusions teòriques, comprovades empíricament per a Anglaterra, mostren una forta coincidència amb les obtingudes en l'estudi del Pirineu català, encara que el grau d'autonomia de la dona en l'organització i la presa de decisions a l'EAF sembla que és més elevat en el cas català.

amb la de l'home. En estudis recents, però, s'ha posat l'accent en el grau de control que té la dona sobre els mitjans de producció i la gestió de l'explotació i dels ingressos obtinguts (WHATMORE 1991).

En la recerca portada a terme al Pirineu, s'ha comprovat que hi ha un procés d'intensificació del treball de la dona en l'esfera de la producció, encara que sempre amb un estret lligam amb el de reproducció. En termes reals, aquesta participació és clarament superior a la muntanya que a la vall, com també és superior en les petites i mitjanes explotacions en relació amb les grans. Llavors, es pot afirmar que el treball de la dona és més important, en relació inversa, al nivell de desenvolupament econòmic de l'explotació. En el 69,1% de les EAQS les dones tenen una participació igual o superior a la dels homes per als dos tipus de treball, mentre que només tenen una

Gràfic II: Percentatge de dones en les explotacions agràries

7. Les relacions entre el nivell de desenvolupament econòmic de les explotacions agràries i la dona en l'esfera productiva

El treball de la dona, tant en la producció com en la reproducció, mostra un elevat component de treball no oficial i fins i tot no comptabilitzat. El treball productiu, en teoria, és molt més commensurable que el reproductiu. En aquest sentit s'han portat a terme molts estudis (GARCIA RAMON 1989) sobre la producció, intentant comparar l'aportació de la dona

participació igual o superior a la dels homes en un 28,5% de les PPM i solament en un 2,4% de les EAC.

Tanmateix, la remuneració efectiva i el reconeixement de l'aportació del treball de la dona és superior en les explotacions més desenvolupades. Així, al 25% de les EAC on treballa la dona hi ha un salari fixat, mentre que solament està fixat en un 8,6% de les PPM i en un 3,3% en les EAQS. En qualsevol cas, solament en un 5,4% de totes les explotacions hi ha assignat un salari per a la dona. Paral·lelament, però, cal remarcar que la convicció

de les dones sobre la conveniència de rebre un salari per la seva aportació és del 92,2% en general, i d'un 93,8% en les EAQS i un 91,3% en les PPM, que són els tipus d'exploració on el treball de la dona és més rellevant. En canvi, en les EAC solament el 50% creuen que hi hauria d'haver un salari. Aquestes diferències en l'actitud estan estretament lligades amb la divisió del treball en l'exploració agrària. Quan les dones, més preparades en estudis, de les EAC treballen, més fàcilment reben un salari o una remuneració fixada; però, com que normalment no ho fan, tampoc no són conscients que caldria una remuneració, encara que fos pel seu treball de reproducció, bàsic per al funcionament de l'exploració.

En general pot veure's que hi ha una clara necessitat del treball de la dona en l'esfera productiva de les EAQS, en menor grau de les PPM i quasi nul·la en les EAC, encara que en totes les explotacions és rellevant el treball de reproducció, més integrat amb el productiu en les EAQS i PPM que en les EAC. Amb tot, el grau de reconeixement objectiu de la necessitat que hi hagi un salari és inversament proporcional a l'aportació real, encara que la consciència que hauria d'ésser més reconegut és directament proporcional al treball que es fa. Llavors, podem concloure que hi ha una manca de reconeixement objectiu de l'aportació del treball de la dona en el treball productiu, encara que les EAQS i les PPM no podrien existir o desenvolupar-se sense aquest darrer. El mateix succeeix, encara que de forma més encoberta, amb el treball reproductiu.

8. La infravaloració del paper de la dona en l'esfera de la reproducció

Les explotacions menys desenvolupades —EAQS i PPM— necessiten un augment, en termes absoluts, de la força de treball familiar en conjunt: de tots els membres i del treball productiu i el reproductiu sense discontinuïtat. En canvi, en les més desenvolupades —EAC—, l'aportació més significativa del treball de la dona ho és en l'esfera de la reproducció. Amb tot, en totes les explotacions hi ha una infravaloració del treball de reproducció. En les menys desenvolupades, aquest menyspreu és paral·lel al que hi ha en relació amb el treball productiu, mentre que en les més desenvolupades es tendeix a subestimar el que representa el treball reproductiu per al funcionament de l'exploració. De fet, hi ha un cert paral·lisme amb els esquemes tradicionals de la societat urbana, on la divisió del treball entre gèneres és molt clara. Llavors, un dels elements importants és l'entorn que defineix el treball productiu i el reproductiu. En aquesta imitació del que succeeix a les ciutats com a símbol de desenvolupament, hi ha la intenció de diferenciar els espais en funció d'ambdós tipus de treball buscant una parcel·lació del territori.

Tanmateix, tal com ha succeït amb el treball a domicili, molts cops es fa difícil aquesta segregació espacial.

La infravaloració del treball de la dona és una realitat que té dos vessants: per un cantó, el fet que l'home i la societat de caire patriarcal que predomina en les relacions de l'EAF consideri poc important el treball de reproducció; i, per l'altre, que la dona mateixa accepti fins a un cert punt que el més important és el treball productiu i, per tant, no valori de forma suficient la seva aportació en l'esfera de la reproducció. En la recerca feta al Pirineu, són certes ambdues afirmacions. Un percentatge important de petites i mitjanes explotacions valoren l'aportació de la dona al treball productiu, però no comptabilitzen les hores dedicades a la reproducció, fins i tot quan és difícil saber on hi ha el límit entre el treball productiu i el reproductiu. En el cas de les explotacions grans, l'actitud és més evident, ja que ni es planteja l'existència de cap relació entre ambdós tipus de treball.

Un dels temes clau és valorar la importància del treball reproductiu que fa possible la renovació dels factors de producció d'acord amb el nivell de productivitat necessària per a un cert grau de competitivitat de les explotacions agràries. En aquest sentit, cal distingir entre diverses parts del treball reproductiu: la reproducció biològica i la reproducció social. Si la primera pertany quasi únicament a la dona, la segona fins i tot considera aspectes no lligats al treball. Cal abraçar des de la reproducció de les relacions de producció, la distribució o els espais comuns de consum fins a la reproducció de les institucions i la base ideològica que perpetuarà la societat capitalista en classes socials antagoniques. És clar, doncs, que en les unitats de producció o en les unitats de consum familiars hi trobem part dels elements de reproducció, encara que bona part són propis d'àmbits externs a les dites unitats.

L'esfera de la reproducció, en aquest sentit ampli, depèn de l'esfera de la producció. Per tant, qui tingui el control de l'activitat productiva i dels mitjans de producció que la fan possible, també tindrà el control de la reproducció. Encara que la dona faci un paper bàsic en la reproducció, està supeditada a l'esfera de la producció, que està sota control de l'home en la societat actual, barreja de relacions patriarcal i relacions capitalistes. Això permet concloure que l'aportació de la dona està infravalorada per aquest caràcter de dependència.

9. Conclusió: la confluència de les esferes de la producció i reproducció en les explotacions agràries genera un medi específic. L'infravaloració del treball de la dona s'explicaria per l'oblit de l'anàlisi d'aquest nou concepte d'espai

Podem afirmar, en general, que el treball de la

dona en les explotacions agràries és un treball no aparent. Les xifres oficials sobre la població activa agrària presenten una visió de la participació de la dona en el treball productiu agrari molt inferior a la que es dedueix d'aquesta investigació, i en la mateixa línia d'altres estudis semblants (SOLSONA 1989). A més, solament podem considerar la intensitat del treball, en la seva dimensió real, a través d'enquestes que abracin tant el treball productiu com el reproductiu. En molts casos, la dona fa dos treballs amb una doble dedicació horària, que implica una doble jornada, com és el cas de l'agricultura a temps parcial, l'ajuda esporàdica combinada amb el treball domèstic o el treball fora de l'explotació.

En analitzar els resultats de l'enquesta comprovem que l'ocultació del treball de la dona adopta formes diverses, com el treball a la llar, la jubilació o l'estudi. Sembla que les dones declaren sempre que fan una activitat passiva, quan realment fan una activitat important que elles mateixes declaren en l'enquesta. És evident que una característica intrínseca del propi treball de la dona és la condició d'irrellevant o il·legal, ja que davant d'un cens oficial o un qüestionari tècnic no sembla oportú als titulars de l'explotació, o a les mateixes dones, declarar-ho. El treball que s'espera trobar és el de l'home, mentre que el de la dona es considera provisional o complementari. En aquest sentit, quan es pregunta a les dones si els reconeixen l'aportació del seu treball, mesura subjectiva, més de la meitat (54,5%) consideren que no. A les EAC, el percentatge és més baix (33,3%), ja que hi ha una divisió més clara del treball, tant en el vessant social com en el del gènere (assalariades o no, i producció o reproducció).

La subestimació del treball de la dona, mesurada objectivament a través de l'existència d'un salari, és molt evident, ja que solament hi és en un 5,4% de tots els casos. Seguint una lògica econòmica, el percentatge més alt és a les EAC (25%) i el més baix a les EAQS (3,3%), on trobem, per contrast, el major percentatge de participació del treball de la dona. Aquesta dicotomia es fa més evident en analitzar l'opinió de les dones sobre la conveniència que hi hagi un salari per al seu treball. La consciència que el seu treball és important queda evidenciada amb el 92,2% afirmatiu per al conjunt, que és molt semblant per a les EAQS (93,8%) i les PPM (91,3%). Les EAC mostren altre cop un comportament diferenciat, ja que solament un 50% de les dones creu que haurien de tenir un salari: situacions que permeten afirmar que hi ha papers més diferenciats entre home (producció) i dona (reproducció: biològica, distribució i treball domèstic), com també un reconeixement més explícit del treball de la dona quan el nivell de desenvolupament econòmic de les explotacions és més gran.

És molt clar que la dona del Pirineu porta a terme una activitat productiva important i, en proporció, similar a l'home, encara que no li reconeguin objectivament, i que ella mateixa no plantegi un reconeixement tècnic del seu treball. Aquesta situació és més evident a les EAQS i les PPM que a les EAC, i en les zones de muntanya que a la vall. La naturalesa mateixa de l'EAF, fonamentada en l'autoexplotació del treball, implica accentuar la participació de l'home en la producció, relegant la dona a activitats subsidiàries de distribució i complement. Tanmateix, l'increment de les feines lligades a la producció ramadera —principalment de producció de llet de vaca en règim intensiu— ha significat un increment progressiu del treball que ha de fer la dona com a resultat de la doble jornada. Això succeeix tant a la dona que fa el treball domèstic a la llar com a la que fa activitats fora de l'explotació o a temps parcial. En aquest sentit, un dels motius més importants de la supervivència de les EAQS i les PPM serà el treball a temps parcial, on pugui donar-se la pluriactivitat (turisme, comerç, indústria, etc.). En l'àrea estudiada arriba al 47%, percentatge que és una mica superior al 34,7% de països com Anglaterra (MOMSEN 1989), on es considera rellevant.

La dona sempre ha tingut un paper important en el treball agrícola, encara que sigui en les feines menys valorades (cuidar el bestiar, ajudar en la collita, cuidar l'hort, etc.). En millorar el nivell de vida, tots els pagesos han procurat que la dona no hagués de treballar al camp, actitud possible amb la mecanització de les activitats i amb l'estabulació moderna del vaquí. Tanmateix, la dona ha hagut d'incorporar-se un altre cop a les activitats agràries per dues raons: primerament, per la falta de mà d'obra i, en segon lloc, per la necessitat de millorar els rendiments, encara que sigui amb un fort sobretreball. La primera raó és comuna en les EAQS i la segona en les PPM.

Llavors, es pot afirmar que la participació de la dona en el treball productiu de les EAF en el Pirineu és rellevant en les EAQS per la major demanda del factor treball i en les PPM per la necessitat de millorar la productivitat dels factors de producció terra i capital, sobre la base de l'extensió horària de la jornada de tots els membres de la família. Aquesta situació és possible amb el desenvolupament de la pluriactivitat i l'agricultura a temps parcial, on la dona fa un paper important, ja que permet un augment dels ingressos bruts de les dites EAF i, d'aquesta forma, n'assegura la continuïtat.

Finalment, cal concloure que el treball de la dona potenciarà canvis importants en l'entorn de la confluència entre la producció i la reproducció de l'explotació agrària. En les petites (EAQS) i mitjanes explotacions (PPM), tal com succeeix en el treball a domicili en àrees urbanes (MACKENZIE 1989),

l'entorn inclou els recursos propis de l'activitat productiva juntament amb els de la reproducció. En canvi, en les grans explotacions (EAC), la divisió del treball entre gèneres també comporta l'intent d'una separació dels entorns en ambdues funcions. L'EAF

és, per tant, una unitat que sobreposa els espais productiu i reproductiu, però tendeix a la diferenciació a mesura que hi ha un desenvolupament econòmic de l'explotació.

10. Bibliografia

- ALCALÀ, J.; NUNES, J. (1988), «Metodologia de l'enquesta agrària», *MAB-6: ALT PIRINEU*, núm. 13, la Seu d'Urgell.
- BACARIA, J. (1984), «Agricultura i canvi tecnològic. Les innovacions induïdes a l'agricultura catalana (1950-1980)», a *Recerques*, núm. 16, Curial, Barcelona, pàg. 13-31.
- BANCA CATALANA (1991), *Evolució econòmica de Catalunya 1990*, Catalana d'Estudis Econòmics, SA, Manresa.
- BAYLINA, M.; CÀNOVES, G.; GARCIA RAMON, M. D.; VILARIÑO, M. (1991), «La entrevista en profundidad como método de análisis en Geografía Rural: mujeres agricultoras y relaciones de género en la costa gallega», VI Coloquio de Geografía Rural, AGE, Madrid, septiembre 1991, pàg. 12-19.
- BERLAN, M. (1986), «Les problèmes de définition et d'identification liés aux catégories statistiques; le cas du travail familial féminin en agriculture», a *BIEF*, núm. 17, pàg. 55-71.
- BOWLBY, S.; LEWIS, J.; McDOWELL, L.; FOORD, J. (1989), «The Geography of Gender», a PEET, R.; THRIFT, N., *New Models in Geography*, vol. 2, Unwin Hyman, Londres.
- CAMPILLO, X.; SANCLIMENS, X. (1987), «La població; evolució recent, situació actual i prospectiva per a l'any 2000», *MAB 6: ALT PIRINEU*, núm. 8, la Seu d'Urgell.
- CAMPILLO, X.; SANCLIMENS, X.; VILLARO, A. (1988), «El despoblament i l'evolució de l'estructura socio-econòmica muntanyenca. Una proposta de desenvolupament a muntanya a partir de les capitals de vall», a *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, núm. 12, SPUAB, Bellaterra, pàg. 21-37.
- CÀNOVES, G. (1989), «La actividad de la mujer en la explotación agraria familiar: una primera aproximación en las comarcas de Osona y del Gironés», a *DAG*, núm. 14, SPUAB, Bellaterra, pàg. 73-88.
- DEAR, J.; WOLCH, J., ed. (1989), *The power of Geography. How Territory shapes social life*, Unwin Hyman, Boston.
- DÍAZ MUÑOZ, M. A. (1989), «Movilidad femenina en la ciudad. Notas a partir de un caso», a *DAG*, núm. 14, SPUAB, Bellaterra, pàg. 219-239.
- GANYET, J.; TULLA, A. F. (1988), «El programa MAB-6 ALT PIRINEU: Resultats i conclusions», a *DAG*, núm. 12, SPUAB, Bellaterra, pàg. 179-186.
- GARCIA BALLESTEROS, A. (1986), *El uso del espacio en la vida cotidiana*, Seminario de Estudios de la Mujer, Universidad Autónoma de Madrid.
- GARCIA RAMON, M. D.; CÀNOVES, G. (1988), «El papel de la mujer en la explotación agraria familiar en Cataluña», *El Campo*, núm. 107, Servicio de Estudios del Banco de Bilbao, Bilbao, pàg. 54-58.
- GARCIA RAMON, M. D. (1989a), «Género, espacio y entorno: ¿Hacia una renovación conceptual de la geografía? Una introducción», a *DAG*, núm. 14, SPUAB, Bellaterra, pàg. 7-13.
- GARCIA RAMON, M. D. (1989b), «Actividad agraria y género en España: una aproximación a partir del Censo Agrario de 1982», a *DAG*, núm. 14, SPUAB, Bellaterra, pàg. 89-114.
- GARCIA RAMON, M. D.; CRUZ VILLALÓN, J.; SALAMAÑA, I.; VALDOVINOS, N. i VILARIÑO, M. (1990), «Regional variations in Gender roles and relations in farm households in Spain», *Working Paper II, IGU, Study Group on Gender and Geography*, Beijing, Agost 1990.
- MACKENZIE, S. (1989), «Restructuring the relations of Work and life: women as environmental actors, feminism as geographic analysis», a KOBAYASHI, A.; MACKENZIE, S., *Remaking Human Geography*, Unwin Hyman, Boston.
- MALASSIS, L. (1958), *Economie des explotacions agricòles*, Armand Colin, Paris.
- MAJORAL, R. (1988), «La mujer en el sector agrario», a *El Campo*, núm. 107, Servicio de Estudios del Banco de Bilbao, Bilbao, pàg. 17-23.
- MARSDEN, T. K.; WHATMORE, S. J.; MUNTUN, R. J. C.; LITTLE, J. K. (1986), «The restructuring process and economic centrality in capitalist agriculture», a *Journal of Rural Studies* 2/4, pàg. 271-280.
- MASSEY, D. (1984), *Spatial Divisions of Labour. Social Structures and the Geography of Production*, Hutchinson, Londres.
- MOMSEN, J. H. (1989), «Género y agricultura en Inglaterra», a *DAG*, núm. 14, SPUAB, Bellaterra, pàg. 115-130.
- PAUNERO, X. (1988), «Agricultura a temps parcial a l'alta muntanya catalana. El cas de l'Alt Urgell», a *DAG*, núm. 12, SPUAB, Bellaterra, pàg. 99-115.

- SABATE MARTÍNEZ, A. (1984), «La mujer en la investigación geográfica», a *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, núm. 4, Madrid, pàg. 272-283.
- SABATE MARTÍNEZ, A.; MARTÍN-CARO, J. L.; MARTÍN GIL, F.; RODRÍGUEZ MOYA, J. (1991), «Economic Restructuring and the Gender Division of Labour: The Clothing Industry in the Rural Areas of the Autonomous Community of Madrid», a *Iberian Studies*, vol. 20, núm. 1 i 2, University of Keele, pàg. 135-154.
- SALAMAÑA, I. (1991), «La dona pagesa, l'oblidada de l'explotació agrària: una aproximació a les comarques gironines», a *DAG*, núm. 19-20, SPUAB, Bellaterra, pàg. 103-121.
- SERVOLIN, C. (1972), «Aspectos económicos de la absorción de la agricultura en el modo de producción capitalista», a *Zona Abierta*, núm. 12, Madrid, 1977, pàg. 108-132.
- SOLSONA, M. (1989), «El problema de la medición del trabajo de la mujer», a *DAG*, núm. 14, SPUAB, Bellaterra, pàg. 149-169.
- TULLA, A. F. (1977), «Les deux Cerdagnes. Exemple de transformations économiques asymétriques de part et d'autre de la frontière des Pyrénées», a *Revue géographique des Pyrénées et du Sud-Ouest*, tom 48, fascicle 4, Toulouse, pàg. 409-424.
- TULLA, A. F. (1982), «Una tipología de la transformación agraria en áreas de montaña», a *DAG*, núm. 1, Departament de Geografia de la UAB, Bellaterra, pàg. 107-139.
- TULLA, A. F. (1983), «El modelo de difusión de T. Hägerstrand. Una aplicación a la ganadería del Pirineo Catalán», a *DAG*, núm. 2, Departament de Geografia de la UAB, Bellaterra, pàg. 69-160.
- TULLA, A. F. (1984a), «Estructura agraria», a *El Campo*, núm. 95, Servicio de Estudios del Banco de Bilbao, Bilbao, pàg. 17-28.
- TULLA, A. F. (1984b), «L'avantatge comparatiu en àrees rurals de muntanya», a *Recerques*, núm. 16, Curial, Barcelona, pàg. 51-70.
- TULLA, A. F. (1988), «L'estructura agrària: Tipologia d'explotacions de muntanya», *MAB-6: ALT PIRINEU*, núm. 16, La Seu d'Urgell.
- TULLA, A. F. (1989), «La mujer en las explotaciones agrarias del Pirineo Catalán (Urgellet-Baridà)», a *DAG*, núm. 14, SPUAB, Bellaterra, pàg. 171-201.
- TULLA, A. F. (1991), «Women and Family Farms in Catalonia», a *Iberian Studies*, vol. 20, núm. 1 i 2, University of Keele, pàg. 62-80.
- VAIOU, D. (1991), «Hogar y lugar de trabajo: la experiencia de las mujeres en el desarrollo urbano de Atenas», a *DAG*, núm. 19-20, SPUAB, Bellaterra, pàg. 123-140.
- WALBY, S. (1986), *Patriarchy at work*, Polity Press, Cambridge.
- WHATMORE, S. (1991), *Farming Women. Gender, Work and Family Enterprise*, Macmillan Academic and Professional Ltd., Londres.